

İBNÜ'L ADÎM'İN BUGYETÜ'T-TALEB FÎ TARİHİ HALEB ADLI ESERİNİN YAYINLARI HAKKINDA

Prof. Dr. ALİ SEVİM

XIII. yüzyıl *Arap* tarihçilerinden olan *Halebli İbnü'l-Adîm Kemaleddin Ebu'l-Kasım Ömer*, Ebû Bekr Ahmed el-Hatîb el-Bağdadî (1002-1071)'in *Tarihu Bağdad'ı* ile Ali b. Hasan İbn Asâkir'in 80 cilt olduğu rivayet edilen *Tarihu Medineti Dımaşk* adlı eserlerinden sonra bölgesel *Arap* tarih yazıcılığının güzel örneklerinden birisini oluşturan *Bugyetü't-taleb Fî Tarihi Haleb* adlı bir eser kaleme almıştır. Yaptığımız araştırmalar¹ sonucunda, çeşitli kaynaklarda² 40, ya da 30 cilt olarak telif edildiği rivayet edilen eserin 1242/43 yılında bitirilmiş olduğu anlaşılmaktadır. Müellif nüshası olduğunu ilk kez tespit ettiğimiz³ *Bugye*'nin dünyada yegâne ciltleri (toplam 10 cilt), *İstanbul Süleymaniye Kitaplığı*, *Ayasofya Müzesi Kitapları* Nr. 3036 (1 cilt), *Millet Genel Kitaplığı*, *Fezullah Ef. Kitapları*, nr. 1404 (1 cilt), *Topkapu Sarayı, III. Ahmed Kitaplığı*, nr. 2925'de (8 cilt)⁴ bulunmaktadır. Eserin ayrıca *Paris Bibliothèque Nationale* (Nr. 2183), *Londra British Museum*. Add. 23354 ve *Musul el-Medresetü'l-Haseniyye* (Nr.8/9) Kitaplıklarında, müellif nüshasından istinsah edilen (Müstensah) birer ciltten oluşan nüshaları da vardır⁵.

Bugyetü't-taleb hakkında verdiğimiz bu çok genel nitelikteki bilgilerden sonra eser üzerinde yapılan çalışmalar ve çeviri yayınları üzerinde duralım:

I - *Bugyetü't-taleb'in Paris nüshasından, Haçlı Külliyyatında (Recueil des Orientaux des Croisade, Paris 1884, III, 695-732), Haçlı seferleri tarihiyle ilgili olan,*

¹ *Bugyat at-Talab Fî Tarihi Halab (Selçuklularla İlgili haltercümelerini yay. Ali Sevim, Ankara 1976, TTK. Yay.)*, Giriş, s. 16-18.

² Aynı eser, *Giriş*, s. 17, not nr. 63.

³ Aynı eser, *Giriş*, s. 100-102.

⁴ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bk. Aynı eser, *Giriş*, s. 18-22.

⁵ Ayrıntılı bilgi için bk. Aynı eser, *Giriş*, s. 100 vd.

"İsmail b. Böri, Kasımüddevle Aksungur, Aksungur el-Porsukî ve Alp Arslan b. Rıdvan" maddeleri Fransızca çevirileri ve birtakım küçük notlarla yayınlanmıştır. Ancak, bu yayında, nakiller yapılan nüshanın müstensah nüsha olması, metinlerin hiçbir eleştiriye tâbi tutulmayıp aynen yayınlanmış bulunması nedenleriyle pek çok yanlış ve eksiklikler yer almıştır.

II - Hartwig Derenbourg'un "*Ousâma Ibn Mounkidh vie d'Ousâma, Publications de L'école des Langues Orientales vivantes IIe Série-Vol. XII (Ire Partie), Paris 1889*" adlı eserinde (S. 569-585),

"İsmail b. İbrahim b. Ebî Ali, İsmail b. Sultan b. Ali, İsmail b. Mubarek b. Kâmil, el-Eşref b. el-Eazz b. Hâşim, el-Usaylih el-Muallim el-Kefertâbî ve Salih b. el-Mühezzeb el-Maarrî" maddeleri, kısa metin eleştirileriyle yine Paris nüshasından alınıp yayınlanmıştır.

III - S. Sauvaget, "*Extraits du "Bugyat at-Talab", d'Ibn al-Adîm (REI, 1933), VII, s. 393-409*" adlı makalesinde, *Topkapu Sarayı, III. Ahmed Kitaplığı*'ndaki müellif nüshasından birkaç haltercümesinin Fransızca özetlerini, küçük açıklamalarla yayınlamıştır.

IV - Suriyeli bilginlerden Sami ed-Dehhan, *Bugyetü't-taleb'in* bir özetini oluşturan üç ciltlik *Zübdetü'l-haleb min Tarihi Haleb* (Dımaşk 1951) yayınının Mukaddeme'sinde, İbnü'l-Adîm ve *Bugyetü't-taleb* hakkında bilgiler vermiştir. S. ed-Dehhan, *Bugye'nin* büyük ölçüde bir özetini oluşturan (zira *Zübde*'de yer alan bazı kayıtlar, müellif tarafından sonradan eklenmiştir) *Zübde* ve *Bugye*'deki metinlerin- çok azı dışında- mukayeselerini yapmamıştır; ayrıca o, *Bugye'nin* kaynakları ve tarihi değeri üzerinde hiç durmadığı gibi, İbnü'l-Adîm'in hayat ve faaliyetleri hakkında da oldukça eksik, dolayısıyla yetersiz bilgiler vermiştir⁶.

V - Değerli şarkiyatçı Bernard Lewis "*Three Biographies from Kamal Ad-Din, Fuad Köprülü Armağanı, İstanbul 1953 (AÜ.DTC. Fakültesi Yay., s. 325-344)*" adlı makalesinde,

⁶ Bunlar, ayrı eser, *Giriş* kısmında verilen bilgilerle karşılaştırıldığı zaman bütün ayrıntularıyla görülebilir.

"Cenahüddevele (Bâkiddevle) Hüseyin, Halef b. Mülâib ve Reşidüddin Sinan" maddelerini, *Topkapu Sarayı, III. Ahmed Kitaplığı*'ndaki *Bugye* ciltlerinden naklen yayınlamıştır; ancak burada, birçok kelime eksiklikleri ve okunuş yanlışlıkları görülmektedir.

VI - M. Canard, *Quelques Observations sur l'Introduction Géographique de la Bughyat at-Talab de Kamal ad-Din Ibn al-Adîm (Kemalüddin İbnü'l-Adîm'in "Bugyetü't-taleb" adlı eserinin coğrafi giriş kısmına ait birkaç gözlem), Annales de l'Institut d'Études Or. Faculté des Lettres de l'Univ. d'Algèr (1957), XV, 41-53*" adlı makalesinde (bu maktele, XXIV. Uluslararası Münih Şarkiyatçılar Kongresi'nde (28 Ağustos-4 Eylül 1957) bildiri olarak okunmuştur), *Bugyetü't-taleb*'in I. cildini oluşturan ve Haleb ve çevresi coğrafyasına ait bilgileri içeren bu cilt hakkında bilgi veren Canard, özellikle bunu, İbn Şeddad'ın *el-A'lâkü'l-hazîre fi Zikri ümerâi'ş-Şam ve'l-Cezîre* adlı eseriyle genel nitelikte bir mukayese yapuktan başka, bu cildin kaynakları hakkında da çok kısa bilgi vermiştir.

VII - Fuat Sezgin, *Bugyetü't-taleb*'in *Topkapu Sarayı, III. Ahmed Ktp., Süleymaniye Kitaplığı, Ayasofya Müzesi Kitapları ve Millet Genel Ktp. Fezullah Ef. Kitapları*'ndaki müellif hattıyla olan nüshalarını (10 cilt) tıpkıbasım halinde yayınlamıştır (*Everything Desirable about the History of Aleppo Bughyat al-talab fi ta'rih Halab, Frankfurt a.m. 1986-89, Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften*). Yayıncı, ön-sözde, *Bugye* hakkında İngilizce ve Arapça olarak çok kısa bilgiler vermiştir. Yayının XI. cildi, David W. Morray'ın hazırladığı ve Mâzin Amavînin kontrol ettiği eserin (1990) *Fihristi*'ni oluşturmaktadır. Bu tıpkıbasıma bir de ayrıntılı *Dizin* ilâve edilmiş olsaydı araştırmacılar için daha yararlı olurdu⁷.

VIII - Ali Sevim, *Bugye*'nin *Topkapu Sarayı* nüshasından,

"Alp Arslan b. Çağrı (Belleten, XXX/118, s. 205-242), Rıdvan b. Tutuş (Belleten XXXIV/133, s. 59-82) ve Kasîmüddevele Aksungur (A.Ü. DTCF., Tarih Araştırmaları Dergisi, IV/6-7, s. 101-125)" maddelerini yayınlamıştır.

⁷ Aşağı-yukarı 1970'lerde *Türk Tarih Kurumu*, eserin müellif hattıyla olan *İstanbul* kitaplıklarındaki nüshalarının tıpkıbasımını *Önsöz, Giriş, İçindekiler* ve ayrıntılı *Dizin* ile yapma kararı almış ve bunun hazırlanması için de rahmetli Prof. Dr. M. Tancı ve beni görevlendirmişti. Fakat Tancı Bey'in vefatı nedeniyle bu proje, ne yazık ki gerçekleşemedi.

Ali Sevim, daha sonra uzun bir çalışma sonunda, *Bugyetü't-taleb*'in *Topkapu Sarayı* nüshasında yer alan *Selçuklularla* ilgili 34 maddeyi, "*Kamal al-Din Ibn al-Adim, Bugyat at-Talab Fi Tarih Halab, Ankara 1976, TTK. Yay.*" adıyla yayınlamıştır. A. Sevim, bu yayınında, önce İbnü'l-Adim'in hayatı, eserleri ve çeşitli faaliyetleri (bilimsel ve devlet yönetimi alanlarında) hakkında o tarihe kadar hiçbir bilimsel yayında görülmeyen en ayrıntılı bilgileri vermiştir. Özellikle *Bugye* metinlerini, eserin özetini oluşturan Zübdetü'l-haleb'deki kayıtlarla en geniş bir biçimde karşılaştırmıştır. Bunlardan başka, üzerinde hiç çalışma yapılmamış olan *Bugye*'nin *Selçuklularla* ilgili bölümlerinde yer alan yazılı (47 adet) ve sözlü (26 adet) kaynakları birer birer tespit etmiştir. Bu kaynaklar (yazılı) arasında: Ebû Bekr Ahmed el-Hatîb el-Bağdadî'nin *Tarihu Bağdad*, Ebû Galib Hemmam el-Maarri'nin *Tarihî* (Kayıp), Ebû Sa'd Abdülkerim es-Sem'ânî'nin *Tezyilü Tarihi Bağdad* (Kayıp), *Kitabu Meliknâme* (Kayıp), Garsunni'ne Muhammed es-Sâbî'nin *Kitabü'r-rebî* (Kayıp), Ebû Ya'lâ Hamza b. Esed el-Kalânî'sinin *Zeylû Tarihi Dımaşk*, Muhammed el-Azimi'nin *el-Muvassal ale'l-asli'l-Mavsıl* (Kayıp), Ebu'l-Fevaris Hamdan el-Esâribî'nin *Kitabü'l-muvaffak* (Kayıp), Ebu'l-Hasen Ali'nin *Ümerâü Haleb* (Kayıp), Ebu'l-Hasen Muhammed b. Abdülmelik el-Hemedani'nin *Unvanu's-siyer Fi Mehâsini ehli'l-bedve'l-hazer* (Kayıp), v.s., sözlü olanlar: Ebu'l-Hasen Ahmed (İbnü'l-Adim'in babası), Ebû Gânim Muhammed ve Ebu'l-Meâlî Abdüssamed (İbnü'l-Adim'in amcaları), İzzüddin Ali el-Hasen el-Kaylavî, Ebû Abdullah Muhammed (Kadiasker), Ebû Ali-Hasen en-Nilî, Ebû Muhammed Abdüllatif es-Sincarî, Ebû Abdullah Muhammed (Rakka kadısı), Ebu'l-Mehâsin Yusuf (Kadi'l-kudât), İbnü'l-Esîr v.s. gibi eser ve kişiler bulunmaktadır (Bu hususta daha ayrıntılı bilgi için bk. A. Sevim, *adigeç.Yay.*, s. 23-60). Daha sonra A. Sevim, eserin müellif nüshasını oluşturan *Topkapu Sarayı, Millet ve Süleymaniye Kitaplıkları*'nda yer alan ciltler hakkında da geniş bilgiler vermiş ve özellikle kayıp ciltleri belirtmiştir⁸. Bunlardan sonra yayıncı, *Bugye*'nin yayınlanan maddelerinin kapsamı hakkında oldukça ayrıntılı bilgiler vermiş, bunların ilgili kaynak ve araştırmaların ışığı altında değerlendirmelerini de yapmıştır. Son olarak A. Sevim, *Bugye*'nin müellif ve müstensah nüshalarının tavsiflerini yapmış ve özellikle müellif nüshalarının

⁸ Bu hususta bk. Aynı eser, *Giriş*, s. 18-62.

(*Süleymaniye, Topkapu ve Millet Kitaplıklarındaki*) müellifin bizzat kaleminden çıktığı hususunu içeren kayıtları ilk kez bilim âlemine sunmuştur⁹. Bu metin yayınından sonra A. Sevim, bunların Türkçe çevirilerini "*Biyografilerle Selçuklular tarihi (Bugye çevirisi), Ankara 1982, TTK. Yay.*" adıyla yayınlamıştır; bu yayında, *Bugye*'de verilen bilgilerin öteki ilgili kaynaklarda yer alan benzer kayıtlarla mukayese ve değerlendirmelerini de yapmıştır.

IX - *Suriyeli* bilim adamlarından olan Dr. Süheyl Zekkâr, "*Biographie de Nizam al-Mulk de Kamal al-Din Ibn al-Adîm, Bulletin d'Études Orientales (Damas 1971), XXIV, s. 227-248*" adıyla *Millet Kitaplığı*'ndaki *Bugye*'nin müellif nüshasında yer alan "*Nizamülmülk*" maddesini (Eserde "el-Hasan b. Ali" maddesiyle kayıtlıdır) yayınlamıştır. Bizim yayını-mızda ayrıntılı olarak belirtildiği üzere, bu yayında birçok yanlış ve eksiklikler tarafımızdan birer birer tespit edilmiştir¹⁰.

Bu yayınından uzun bir süre sonra S. Zekkâr, yukarıda sözkonusu edilen *Bugye*'nin *İstanbul* kitaplıklarında bulunan müellif nüshalarını, "*İbnü'l-Adîm, es-Sahib Kemalüddin Ömer b. Ahmed b. Ebî Cerâde, Bugyetü't-taleb fî Tarihi Haleb, I-XII. Dımaşk 1988 (Beyrut baskısı)*" adıyla yayınlamıştır. Yayıncı, yayınının Sunuş (Takdim) kısmında (s. 5-29). İbnü'l-Adîm'in hayatı hakkında çok genel nitelikte bilgi vermiştir; hattâ İbnü'l-Adîm'in *Haleb, Dımaşk ve Bağdad*'da ders okuduğu hocaları ile yetiştirdiği ünlü bilim adamlarının adlarını da belirtmemiştir¹¹. Ayrıca yayıncı, İbnü'l-Adîm'in, *Haleb Eyyübî* hükümdarları Gıyaseddin el-Melikülaziz Muhammed (1216-1236) ve el-Melikünnâsır II. Salâhaddin Yusuf (1236-1260) zamanlarında vezirlik yaptığı sıralardaki faaliyetleri, özellikle çeşitli nedenlerle elçi olarak gönderildiği komşu devlet hükümdarlarıyla (*Ayıntab'a, el-Melikü's-Salih Ahmed 'e; iki kez Kayseri'ye, Türkiye Selçuklu Sultanı II. Gıyaseddin Keyhusrev'e; Humus'a, el-Melikü'l-Mücahid'e; iki kez Kahire'ye, el-Melikü'l-Âdil ve Melikü'l-Muzaffer Seyfüddin Kutuz'a; Dımaşk'a, el-Melikü's-İsmail'e, Bağdad'a, halife el-Musta'sım Billah'a*) olan görüşmeleri hakkında son derecede az ve yetersiz bilgiler vermiştir¹². Bunlardan başka ya-

⁹ Aynı eser, *Giriş*, 100-110.

¹⁰ Aynı eser, *Giriş*, s. 14-16.

¹¹ Bu hususta ayrıntılı bilgi için bk. Aynı eser, *Giriş*, s. 2-3.

¹² Bu hususta ayrıntılı bilgi için bk. Aynı eser, *Giriş*, s. 3-7.

ynlayıcı, gerek sunuş kısmında ve gerekse metin yayınlarında, dünya bilim çevrelerinde uygulana gelen bilimsel yöntemi kullanmamıştır. Eğer yayınlayıcı, tarafımızdan yayınlanan *Bugye*'nin *Selçuklularla* ilgili yayınızdaki müellif ve eseri üzerindeki ayrıntılı ve özgün araştırmalarımızı görmüş olsaydı, gerçekten bu çok emek verdiği yayını, eksiksiz olarak bilim âlemine sunmuş olurdu.

Şimdi yayının kapsamı hakkında genel nitelikte bilgi verelim:

Yayının I. cildi (S. 39-591), *Haleb* ve çevresinin coğrafi durumunu kapsayan *Süleymaniye Kitaplığı, Ayasofya Müzesi Kitapları*, nr. 3036'de yer alan nüsha metnini kapsar.

Yayının II. cildi (S. 595-1023), *Topkapu Sarayı, III. Ahmed Kitaplığı*, nr. 2925'deki nüshayı (Kitaplık kaydına göre I. cilt) oluşturmaktadır. Bu cilt Ahmed b. Câferî...b. Münadî ile başlayıp Ahmed b. Abdülvâris b. Halife ile sona eren haltercümelerini kapsar (1b-252b). Yayınlayıcı, metinlerin yazma nüsha varaklarını belirtmemiştir.

Yayının III. cildi (S. 1027-1548), *Topkapu Sarayı, III. Ahmed Kitaplığı*, nr. 2925'deki (Kitaplık kaydına göre II. cilt) Ahmed b. Muhammed.. ile başlayıp İshak b. Mansur ile sona erer (1b-299a). Bu cilde ait birkaç haltercümesi yazma nüshada IV. ciltte yer almıştır (4 Vrk.). Yayınlayıcı bunu haklı olarak III. cilde almıştır.

Yayının IV. cildi (S. 1551-2090), *Topkapu Sarayı, III. Ahmed Kitapları* (Kitaplık kaydına göre III. cilt), nr. 2925'deki İshak b. Munîb ile başlayıp Ümeye b. Abdullah...b. Osman (4a-311b) ile sona eren ciltle aynı değildir. Yayın Esed b. İbrahim...b. Ali ile başlayıp Ümeye b. Abdullah...b. Ümeye el-Karşî ile sona ermektedir. Esas yazma nüshada, Ümeye'den sonra adları h (ح) ile başlayan kimselerin haltercümeleri veriliyor. Esasında bu ciltte, adları elif (i) ile başlayan kimselerin haltercümelerinin yer alması gerekirdi. Ümeye'den sonra alfabetik sıraya bakılacak olursa adları b (ب), t (ت), s (س) ve c (ج) harfleriyle başlayan kimselerin haltercümelerini kapsayan birkaç cildin eksik olduğu anlaşılıyor. Meselâ İbnü'l-Adîm'in Bozan (بزان) ve Tutuş (توش) maddelerini yazdığını ifade etmesine rağmen (Bk. *A. Sevim yayını*, metin, s. 102, 106) eserin bu maddelerini kapsayan cildi, bugün elimizde bulunmamaktadır.

Yayının V. cildi (S. 2035-2508), *İstanbul Millet Genel Kitaplığı, Feyzullah Ef. Kitapları*, nr. 1404'deki el-Haccâc b. Hişam ile başlayıp el-Hasen b. Ali...b. Sevas (1a-304a) ile sona eren cildi oluşturur.

Yayının VI. cildi (S. 2511-3016), *Topkapu Sarayı, III. Ahmed Kitaplığı*, nr. 2925'deki (Kitaplık kaydına göre IV. cilt) el-Hüseyn b. Abdullah ile başlayıp el-Hayvil b. Nâşire ile sona erer. Fakat *Topkapu* nüshası Hâlid b. Bermek el-Asgar (1b-336a) ile sona ermektedir.

Yayının VII. cildi (S. 3019-3536) Hâlid el-Müflih ile başlayıp Diğlic b. Ahmed ile sona erer. *Topkapu Sarayı, III. Ahmed Kitaplığı*'ndaki nüsha ise (Kitaplık kaydına göre V. cilt) Hâlid b. el-Hâris ile başlayıp Diğlic b. Ahmed ile sona ermektedir (1b-340b). Bu madde, kitaplık kayıtlarında VI. cilt, vrk. 6a'ya dek devam etmektedir.

Yayının VIII. cildi (S. 3539-3864), *Topkapu Sarayı, III. Ahmed Kitaplığı* (Kitaplık kaydına göre VI. cilt), nr. 2925'deki Râcih b. Ebî Bekr ile başlayıp Zengî b. Mevdûd (Vrk. 6a-215b) ile sona eren cildi oluşturmaktadır.

Yayının IX. cildi (S. 3867-4311), *Topkapu Sarayı, III. Ahmed Kitaplığı* (Kitaplık kaydına göre VII. cilt), 2925'deki Zühdem b. el-Hâris ile başlayıp Saîd b. Sellâm ile sona eren cildi oluşturmaktadır (1b-304a).

Görüldüğü üzere, bu cilt "Saîd b. Sellâm" maddesiyle sona ermektedir. Alfabetik sıraya göre, adlarının baş harfleri ş (ش), s (ص), d (ض), 'a (ع), g (غ), f (ف), k (ق), k (ك), L (ل), m (م), n (ن), v (و), h (ه) ve y (ی) harfleriyle başlayan pek çok tarihî kişilerin haltercümelerini kapsaması mümkün olabilen ciltler, bugün ne yazık ki elimizde bulunmamaktadır. Yayınlayıcı bunların farkında değildir.

Yayının X. cildi (S. 4315-4776), *Topkapu Sarayı III. Ahmet Kitaplığı*, nr. 2925'de (Kitaplık kaydına göre VIII. cilt), haltercümelerinden bahsedilen tarihî kişilerin *künye, lâkap, kabile, baba, memleket ve mesleklerine* göre düzenlenmiş olan cildi oluşturmaktadır.

a) Künyelerine göre:

Ebû İbrahim b. ez-Zührî ile başlayıp Gulamu Keşâcînî ile sona erer (1b-246a).

b) Lâkaplarına göre:

Ecdâü's-Sekâsek ile başlayıp el-Vessâf ile sona ermektedir (246b-258b).

c) Kabile, baba, memleket, ya da mesleklerine göre:

el-Antakî ile başlayıp el-Malatî ile sona erer (258b-270a).

Bu ciltteki haltercümeleri genellikle çok kısa olarak verilmiştir.

Yayının XI. ve XII. ciltleri (S. 4777-5346/5347-5863), genel fihristleri, yani konu başlıkları, şiir ve vezinleri, yer, kişi, râvi, cemaat, kabile ve oymak adları, kur'an ayetleri, hadisler ve eser adları, eserde zikredilen kitap adları, yanlış-doğru cetveli ve son sözü kapsamaktadır.

Görüldüğü üzere sayın Dr. Süheyl Zekkâr, *Bugye*'nin müellif hatıyla olan *İstanbul* nüshalarını, son derecede büyük bir emek sarfederek bilim âlemine sunmuştur. Bu nedenle kendisini en içten duygularla kutlamalıyım¹³.

¹³ Bu yayının birçok metin ve kişi adları yanlışlarının yer aldığı "*Selçuklularla ilgili haltercümeleri*" hakkında tarafımızdan ayrı bir makale hazırlanmaktadır.